

Part 2: Cultural Changes in the Turkic World

Sincan Uygurları ve Çinliler Arasındaki Etnik İlişkiler ve Kimlik*

Ildikó Bellér-Hann

Uygurların yaşadığı Sincan bölgesi Çin Halk Cumhuriyetinin bölünmez bir parçası olarak kabul edilir. Uygurların anavatanı sayılan bu bölge Çin Halk Cumhuriyeti toprağının altıda birini teşkil ettiği halde bölge nüfusu coğrafi şartlar yüzünden (17 milyon) nispeten düşüktür. (Çin'in nüfusu 1.2 milyara yakındır). Bu bölgede Çin hükümeti tarafından resmen kabul edilmiş olan 13 etnik grup yaşamaktadır, ancak nüfusun büyük bir kısmını Uygurlarla Çinliler teşkil eder. Uygurlar toplam nüfusun %47'sini, Çinliler ise %38'ini teşkil etmektedirler (Toops 2000: 155). Bölgenin coğrafi koşulları, dil ve etnik terkihi Çin'in diğer bölgelerinden çok farklıdır ve nüfusun büyük bir kısmı (yani Uygurlar) dil, din ve kültür bakımından Sovyet sisteminin çöküşünden sonra siyasi bağımsızlığına kavuşan Türk dilli Orta Asya halklarına (özellikle Özbeklere) daha fazla yakınlık göstermektedir. Bu halklarla Uygurlar ortak bir sömürge tarihini paylaştıkları halde, Uygurların şimdiki durumu daha farklıdır. Bu halklardan farklı olarak Uygurlar siyasi bağımsızlıklarına kavuşamamış ve kendilerine yabancı bir devletin parçası olarak sosyalist sistemde yaşamak zorunda kaldılar. Öte yandan, Çin sosyalizmi de önemli değişimler geçirmektedir. Çin'in diğer bölgelerinde olduğu gibi Sincan'da da değişim 1970'lerin ikinci yarısında Mao döneminin sona ermesiyle başladı. Deng Xiao Ping, Mao'nun belirlediği siyasetten vazgeçip, serbest pazar ekonomisine geçişe yol verdi. Deng'in gerçekleştirdiği reformlar arasında ikinci toprak ıslahatı, yani şahıslara sınırlı toprak mülkiyeti hakkı verilmesi önemli bir yer alır. İlk toprak ıslahatı sosyalizm döneminin başındaki "collectivisation" yani özel mülk olan toprakların birleştirilerek ortak mülk haline getirilmesi idi (Fairbank 1989, Madsen 1991, Soucek 2000: 263- 274, Hinton 1990).

Reformlar ülkede önemli sosyal dönüşümlere yol açtı ve Çin'in olumsuz imajını düzelterip iyileştirdi. Reform siyasetinin Sincan'daki bölgesel sonuçları - iktisadi ve siyasi "serbestlik"- yerel koşullara göre belirlendi. Bu özellikler Sincan'ın Çin Halk Cumhuriyeti içindeki yeri ve konumu ile ilgilidir:

Sincan'ın 18. yüzyıldan beri Çin'e ait olmasına rağmen burada yaşayan Çinli olmayan gruplar, özellikle Uygurlar, bölgeyi Çin'in iç sömürgesi olarak görmektedirler (Gladney 1997, 1998b, 1998/9, Sautman 2000).

* Bu araştırmayı finansal açıdan *Britanya Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi* destekledi (R000 235709). Bana araştırma süresince yardım eden Uygur köylülere, ve bilimadamları Dr. Tsui Yenhu and Prof. Fang Xiaohua'ya da teşekkürler. Türkçe metnin hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Lale Yalçın-Heckmann'a teşekkür ederim.

Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra bağımsızlığa kavuşan Orta Asya'nın Müslüman (ve çoğu Türk dilli) halklarının deneyimlerinin Uygurlar üzerindeki etkisi Çin'deki hâkim kesimlerce tehdit olarak algılanmaktadır Uygurların diğer İslam ülkeleriyle ilişki kurması Çinliler tarafından gene aynı şekilde tehdit olarak görülmektedir. Bu yüzden ülke çapındaki “yumuşamalara ve açılmalara” rağmen hükümet Sincan'da siyasi “açılmayı” daha sınırlı bir şekilde ve dikkatle uygulamaktadır. (Dreyer 2000).

Uygurların halihazırdaki durumu Maoizm dönemine göre daha iyi olduğu halde, Uygurların hükümetten çeşitli şikayetleri mevcuttur: bölgenin zengin yer altı kaynaklarının sömürülmesi, Çin'in serbest pazar politikaları yüzünden hızla fakirleşen bölgelerinden Çinlilerin hükümet tarafından Sincan'a göçe teşvik edilmesi, Çinlilerin emek pazarında Uygurlardan öncelikli olması, hükümetin aile planlama siyasetinin 1990'lardan itibaren azınlıklara da uygulanıyor olması (*planlık toğut*), hükümetin İslam dinini baskı altında tutması (bu baskı 11 Eylül 2001'deki olaylardan sonra daha da arttı), hükümetin uluslararası terörizme karşı savaştan faydalanan Müslüman Uygurların insan haklarını ihlal etmesidir. Ayrıca, Sincan imparatorluk döneminden miras kalan bir anlayışla Çin'in ananevi sürgün yeri sayılır ki, buradaki çalışma kamplarında hem adi cinayetten, hem de siyasi faaliyetler yüzünden tutuklananlar bulunmaktadır. 1990'ların ortalarına kadar Çin nükleer denemelerini Sincan'ın çöllerinde sürdürdü. Bu nedenlerle Uygurlar 1990'lardan itibaren artan şiddetle Çin hakimiyetine karşı çıkmaya başladılar (Dillon 1995, Weggel 1984, Grobe-Hagel 1991, Toops 2000: 168, Hoppe 1998: 45-6).

Bu ve benzeri nedenlerle, günümüz Sincan'ında Uygurlar hakkında yapılan antropolojik araştırmaların odaklaşma konusu Çin-Uygur etnik ilişkileri ve bu ilişkilerin gerginliğidir. Bu araştırmalar otoriter devletin modern etnik kimliklerin ortaya çıkması ve belirginleşmesindeki rolünü vurgulamışlardır, ancak tarihi mirasın varlığı çoğu zaman gözden kaçmıştır. Araştırmacı antropologlar bu ilişkilerdeki gerginliğin tarihi boyutlarına pek inmeden günümüzdeki durumu genellikle sosyalist etnik siyasetle açıklamaya çalışıyorlar (Rudelson 1997, Smith 1999, Bovingdon 2001, Cesaro 2002). Çağdaş Çin devletinin etnik siyaseti her ne kadar esas olarak Sovyet örneğine dayansa da, etnik süreçlerin oluşumunda yerel şartlar ve tarihsel deneyimler de önemli bir rol oynamaktadır. Burada savunulan tez, hem tarihte, hem de günümüzde, kimliklerin devamlı uyarlanabilen çok yönlü vefa bağlarıyla belirlendiğidir. Etnik kimlik, hem tarihte, hem de günümüzde olası aidiyetlerden sadece birisidir ve her zaman en önemlisi değildir. Haliyle, sosyalist devletin etnik siyaseti hem etnik kimliğin manasını değiştirdi, hem de Uygurların (ve diğer etnik grupların, örneğin Çinlilerin) etnik bilincinin gelişmesini teşvik etti. Ancak, her iki dönemde de (yani sosyalizm öncesi ve sosyalizm dönemlerinde) mücadele ve çatışma kadar barışçıl bir arada yaşama örnekleri de bulunabilir. Araştırmacıların sürekli etnik farklılıkları ve kültür kavramının kurgu yönünü vurgulamaları, bilim adam ve kadınlarını, bilmeden ve istemeden de olsa, dini, dilsel ve yöresel sınırların daha kesin hatlarla çizilmesine katkıda bulunmaktadır.

Sincan içtimai tarihine bir bakış

1. Grup sınırlarının belirlenmesi

Sosyalizm öncesi dönemlerde (söz konusu olan dönem 19. yy'ın sonu ve 20. yy'ın ilk yarısıdır) etnik kimlik, “yabancıların” kimi cemaatlerce benimsenmesi ya da dışlanması süreç ve biçimlerinde rol oynadığı halde, bu kimlik diğer kimliklerden daha önemli değildi.

Uygurların etnik kimliği sadece dil veya din farklılığına dayanmaz: Sincan’da Uygurlardan başka bir kaç ayrı Türk dili konuşan Müslüman gruplar da yaşadı (Kazak, Tatar, Kırgız, Özbek).¹ Bundan başka, Çinliler arasında da Müslümanlar vardı, ama Tunganlar Müslüman oldukları halde dil ve kültür açısından Çinli idiler. Bu yüzden, her ikisi de Müslüman olmakla beraber, Tunganlarla Uygurların ilişkileri iyi değildi (bu iki toplum, ayrıca, İslam’ın iki farklı mezhebini de içerir). Tungan-Çinli münasebetleri de çatışmalarla ve karşılıklı güvensizliklerle bezenmişti. Hâkimiyet son yüzyıllarda Mançular ve Çinlilerde olduğu halde, Müslüman ayaklanmaları zamanında durum geçici de olsa tam tersine döndü. Bu dönemlerde, örneğin Yakub Bey’in İslami düzeni altında Çinlilerden binlercesi din değiştirip Müslüman olmak zorunda kaldı. Gruplar arasındaki çatışmaların anısı sözlü edebiyatta kuşaktan kuşağa aktarılıp günümüze ulaşmıştır: bu hikâyeler ve şiirler hem Tunganlara hem de Çinlilere karşı verilen savaşları anlatmaktadırlar (Örnekler için bkz. Le Coq 1919: 78, Le Coq 1926: 60, Pantusov 1890: 75). Bu bağlamda, etnik kimliğin yapısı din, dil, yaşam tarzı ve tarihi tecrübelerle oluştu. Bu kimlikler sosyalizm öncesi dönemde de mevcuttu. ve çok sık ifade edildiği gibi sosyalist dönemde benimsenen devlet siyasetinin sonucu olarak ortaya çıkıp gelişmedi. Sosyalizm öncesi dönemde etnik kimlik günün siyasi koşullarına göre, bazen güçlenip bazen zayıflıyordu. İstikrarlı dönemlerde diğer kimliklerin etnik kimlikten daha güçlü olması mümkündü. Sosyalizm öncesindeki etnik kimlik bir kişiyi tanımlayan diğer aidiyetler bütününe bir parçası idi, ama her zaman diğer aidiyetlerden daha önemli ya da üstün değildi

Bu bölgedeki farklı aidiyetler içinde yöresel, özellikle vaha aidiyetinin önemini stereotipler gösterir. Bu tür sınır çizmelerde namus ve ahlak gibi kavramlar önemli rol oynadılar. Mesela, Sayram’ın hırsızların yeri olduğu söylendi, ve Kuşa ise “vurdumduymaz kocalar”la ünlü idi (Le Coq 1911: 46-7). Hotan’da, deyişe göre, her şehre yetecek kadar fahişe vardı (hatta bunlar arasında Çinlilerle ilişki kuranlar da mevcuttu). Ancak, sözlü gelenekler arasında olumlu basmakalıp tiplemelere de rastlayabiliriz, örneğin:

¹ Bkz. Hoppe 1998. Bu dönemde Uygurlardan bahsetmek aslında doğru değil, Uygur sözcüğü 20. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlandı. Daha önce Doğu Türkistan’ın vaha halklarına Sart veya Türk denilirdi, ama bu sözlerin anlamı daha geniş idi.

Atuş iyi bir şehirdir,
Pazartesi bazarı var,
fakir öksüzlere sadaka verilir,
ve sultan mazarı da burada bulunur (Jarring 1948: 81-82)

Justin Rudelson vaha kimliklerinin günümüz Sincan'ında özellikle aydınlar arasında büyük bir rol oynadığını iddia etse de, basmakalıp tipler sadece vahalar arasındaki farklılıkları vurgulamamakta: bunlar kimi zaman vahadan daha küçük yerlerle, vahadan daha geniş bölgelerin halkları arasında da ayırım yapmaktadır (Rudelson 1997). Örneğin, deyişe göre, Tokkuzak adamları hiç misafırperver değildir (Jarring 1985: 57, Stein 1904: 229), Ucat köylüleri ise dinlerine bağlı değildir, Güney Sincan'dakiler Kuzeyde yaşayan Tarañlıları "kendi şehirlerini satmağa hazır olmakla" suçlarlar (Jarring 1948: 130). Basmakalıp tipler genellikle espriyle karışık ortaya çıksalar da, grupların kendilerini tanımlama ve diğer gruplarla aralarındaki sınırların belirlenmesi sürecinde önemli bir rol oynar. Ancak sabit ve değişmeyen sınırlardan ziyade daha esnek ve akışkan bir sınır çizme pratiğinden söz etmek olasıdır. Kişiler duruma göre farklı grup aidiyetlerini vurgulayabilirler, grup sınırları genişleyip darabilirdi. ²

2. Birlikte yaşamın barışçıl tarafları

On sekizinci asrın ortalarında Sincan Çin İmparatorluğu tarafından işgal edildi. İşgalciler önceleri yabancılar (yani Müslüman olmayanlarla) ve yerli Müslümanlar arasındaki ilişkilerin barışçıl olması için çatışmaları engelleyici bir siyaset benimsediler. On dokuzuncu yüzyılda yabancı egemenliğe karşı birkaç Müslüman ayaklanması vuku buldu (Kim 2004). Bundan sonra Çin imparatorluğu bölge üzerindeki kontrolünü daha sıkılaştırdı, ama günlük hayata umumiyetle karışmadı. Bu dönemlerde de Sincan günümüzdekine benzer çok kültürlü bir toplum idi, ancak köyler nüfus bakımından daha homojen, şehirler ise daha heterojen yapıdaydı.

Sincan tarihçisi Jo Fletcher'e göre Mançu imparatorluğunun egemenliği altında hüküm süren tabakalar için en tehlikeli şey yabancı egemenliğinin gayri meşruluğu, bir de dini farklılık idi (Fletcher n.d.: 579-80, 604-5). On dokuzuncu yüzyılın sonunda bölgede bulunan bazı seyyahlar Çinlilerin Müslümanlar arasında yaşamaktan pek hoşlanmadıkları kanısındaydılar: Bunun nedeni Müslümanların onları hor görmeseydi, yani siyasi baskı altında olmalarına rağmen ahlaki üstünlük iddiasındaydılar (Grenard 1898: 273). Bazılarına göre, bu nedenlerle, iki grup arasındaki ilişkiler çok sınırlı kaldı, örneğin pazarda ayrı ayrı yerlerde ve kendi grupları içinde (yani, Çinliler Çinlilerle, Müslümanlar ise Müslümanlarla) ticaret

² Burada belirtmek gerekir ki, Çinli göçmenler de homojen bir grup oluşturmazlar, bir kısmı fakirlik yüzünden kendi memleketini bırakıp Sincan'a gelmiş, bir bölümü ise hükümet tarafından bu bölgeye sürülmüştü. Bkz. Lattimore 1975: 50.

yaptılar (Cable & French 1942: 190-1). Güvensizliği arttıran başka faktörler de vardı: örneğin haram ve helal yemekler arasındaki farklılıklar. Bu farklılıkları Müslümanlar bazen abarttılar, mesela ördek onlar için haram olmadığı halde Müslümanlar Çinliler tarafından pişirilmiş ördeği yemezlerdi (Le Coq 1926: 35).

Uygurların Çinlilere karşı duyguları korku ve derin bir güvensizlikten ibaretti. Yirminci yüzyılın ilk yarısında, Çin imparatorluğunun çöküşünden sonra merkezi otorite Sincan üzerindeki kontrolünü kaybedip, bölge yerli Çinli ve Tunganların egemenliğine geçti. Bu dönemlerde Çinlilere karşı korku yerine küçümseme duygusu gelişti, Çinli hükümdarlar gözlerine ahlaksız ve zayıf göründüler (Hartmann 1902: 119-120). Hatta halk yerli memurların ahlak düşkünlüğü için bile Çinlileri suçladı. Tabii ki ahlaksızlık ne bir etnik grubun özelliğidir, ne de sadece egemen tabakalara atfedilebilir. George Hunter'a göre: *"the opium-smoking Chinaman, the hemp-smoking Turk, the degraded Tungan and the drunken Mongol were all gambling together on the ragged-looking street"* (Hunter 1908: 168).

Bu örnek etnik ayrışmanın toplumsal hayatın her alanında ve her zaman gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını gösterir: bazı alanlarda iki grup arasında sosyal ilişkiler kaçınılmazdı. Ancak iki grubun üyeleri arasındaki etkileşim ve birbirinden uzak durma kuralları çeşitli etmenlere göre değişti. Bunlar arasında sosyal tabakanın rolü önemliydi. Yerli toplumun yüksek tabakaları (beyler) ile Çinli yöneticiler arasındaki ilişkiler titiz kurallara göre denetim altına alınmıştı. Etnik kimliğin farklılığı bu sosyal seviyede belirleyici bir rol oynadı denebilir: Çinli yöneticilerle beyler hiyerarşinin üs-ast ilişkileri çerçevesinde birbirleriyle dikkatli geçinmek zorundaydılar. Diğer yandan, hükümetin yapısı iki grubun arasında yakın işbirliğini gerektiriyordu, bu etmen beylerin bir kısmının Çinlilere adapte olmasına yol açtı. Örneğin, resmi bayramlarda beyler Çinli yöneticilerin usulünde ata bindiler, ve halkı kulelere dağıtıp yöneticilere yol açtılar. Müslümanlara göre pis ve bu yüzden haram sayılan katır, beyler tarafından Çin usulüne uygun olarak arabalara koşuldu. Beylerin giyim tarzı da Çin usulünün taklidiydi. Yerel usulde giyinenlerin dahi kıyafetlerinin kesimi ve süsleme tarzı tamamen Çin modasını andırıyordu (Valikhanov 1961: 145, 352, 356; Stein 1904: 313).

Çinli yöneticilerin yanında kayıtsız görünmemek için bazıları Çinlilerin oturma ve selamlama tarzını da öğrendi (Valikhanov 1961: 345-6). Ama beylerin bu formalitede bile asimile edilmesi tam değildi, çoğu akıllıca bir uzlaşmaya vardı: *"But the black silk cap with the red button of office is a poor head-covering for a good Turki Muhammadan, accustomed to shelter his shaven head under a substantial fur-cap when the temperature is so low as it was just then. So my Begs soon compromised comfort and appearances by making one of their attendants wear the cap imposed by their Cathay masters, while they themselves kept their heads warm with mighty furs"* (Stein 1904: 313). Çinli adetleri başka alanlarda da etkisini gösterdi: örneğin, zengin Müslümanlar 19. yüzyılda pencerelerini Çinlilerinkine benzer bir şekilde kağıtla kapatırlar (Valikhanov-Veniukov 1865: 147).

Genelde Çinli yöneticiler yerli tebaayla, onların örf-adetleriyle, dilleriyle, düşünceleriyle pek ilgilenmedi, onlarla yerli tercümanlar yoluyla konuşmayı tercih etti. Yerli tercümanların rolü bu toplumda pek belirsizdi. Müslümanlar ve Çinliler arasındaki ilişkide kilit konumda olan bu kişiler (beylere benzer bir şekilde) rüşvet almaya eğilimleri vardı (Grenard 1898: 273-5). Genellikle ahlaksızlıkla tanımlanan bu tercümanlara taraflardan hiç biri (yani, ne yerliler, ne de Çinliler) güvenmezdi. Onlar da giyimde ve adetlerinde kısmen Çinlileri taklit ettiler.

Bu dönemde, dil kullanımı ilişkilerin asimetrik olduğunun göstergesidir; yerli memurlar biraz Çince öğrendikleri halde Çinliler ender olarak Turki dili/Uygurca öğrendiler. Ama bu konuda da sosyal ve mesleki konum önemli farklılıklara sebep oldu: Çinli tüccarlar müşteri bulmak için Turki dili öğrenmeye yöneticilerle kıyaslandığında daha hevesliydi. Hatta günlük ilişkilerini sürdürmek için bir tür Turki-Çince karışık bir dil/argo geliştirdiler ki, bu dil bu düzeydeki uzlaşmanın bir işareti sayılabilir (Jarring 1951: 28). Ayrıca, dil kullanımının genelde asimetrik olmasının istisnalarına rastlamak da mümkün, bazı kişiler öteki grubun kültürüne karşı alışılmıştan fazla ilgi gösterdiler: Owen Lattimore Maralbaş'ından Kaşgar'a seyahat ettiği zaman ona rehberlik yapan bir Çininin Turki şiir ve şarkıları çok iyi söylediğinden söz eder. (Lattimore 1930: 314.) Alman bilim adamı Martin Hartmann ise Arif isimli Aksulu bir Naqşibendi dervişine rastlamış. Arif Çince yazı dilini hiç bilmediği halde Çinceyi nisbeten iyi konuşuyormuş, ve üstelik Çin atasözlerine ve Çin örf ve-adetlerine büyük bir ilgisi varmış. Çinlilerin sayıca daha kalabalık olduğu Sincan'ın kuzeyinde Çin halk müziği yerli Müslümanların (Tarañç) şarkılarını önemli bir şekilde etkilemişti: her iki müzik geleneğinin de etkisini gösteren şarkılar ortaya çıkmıştı (Hartmann 1902: 120).

Çeşitli sosyal gruplar tarafından yaygın olarak kabul gören diğer Çin adetleri yeme-içme kültürünü ve hatta bazı mesleklerin öğrenilmesini de içerisine aldı (Valikhanov 1961: 345-6). Hatta yaşam dönemleri törenlerini de etkiledi: örneğin Müslümanlar Çinliler gibi beyazı matem rengi olarak kabul ettiler.³ Kaşgar'da çocuk doğduğu zaman doğumun vaktini gizli tutma geleneğinin de Çinlilerden kaynaklandığı söylenir (Sykes & Sykes 1920: 315).

Halk arasında Çinliler hakkında olumlu basmakalıp tipler, kalıpyargılar da ortaya çıktı, örneğin, Uygurlara göre Çince kitaplar bilimle dopdolu idi; zengin ve başarılı olmak için Çinli yaşam tarzını taklit etmek gerekirdi. Yerli halk arasında özellikle Çin tıbbına/hekimliğine ve Çinli doktorlara karşı büyük bir saygı gösterilirdi. 1880 yıllarında Turfandakiler çocuklara çiçek aşısı yaptırmak için Beijing'den Çinli doktorları çağırdılar. 1892'de Turfan'a Tiençin'den gelen doktorları yerliler çok beğenmiş ve yerli hekimler onlardan ilaç satın almıştı. Evlat edinme gruplar arasındaki barışçıl ilişkilerin bir başka örneğidir. Zaman zaman Çinliler yerli Müslümanların çocuklarını evlatlık olarak almışlardı. Bazı alışkanlıklara karşı gruplarca

³ Beyazın yas rengi olarak kullanılmasının Çinlilerden kaynaklandığı 19yy. Türkileri tarafından da zikredilmiştir. cf. Katanov 1976: 1184-5.

saygı gösterildi: yirminci yüzyılın başında güney Sincan'da, yani Aksu'da çok Çinli yaşadığı halde bunlar Müslümanların duyarlılığına saygı göstermek amacıyla domuzlarını şehrin dışında tutarlardı (Hartmann 1902: 115).

Din alanında da yakınlaşma denemelerinin örneği görüldü: Çinli bir yönetici Hotan'daki Müslüman bir türbeye sadaka verdikten sonra türbenin ünü ve itibarı Müslümanlar arasında daha da yükselmisti (Stein 1904: 227).

Görüldüğü gibi, yüksek sosyal tabakalar arasındaki yakınlaşmalar bazen kaçınılmaz olsa da, genelde sosyal gruplar arasında çatışmalar kadar din, dil ve kültür farklılıklarına rağmen barışçıl birlikte yaşama örneklerini de bulmak mümkündür.

Sosyalizm döneminin etnik siyaseti

Etnik baskı çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Birincisi, etnik grupların varlıklarının açıkça reddedilmesi, diğeri, etnik grupların varlığının kabul edilmesi ancak yeniden tanımlanması. Bu ikinci durumda, etnik baskı yok demek mümkün değildir: devlet tarafından resmen kabul edilmiş gruplar açıkça tanınabilir, ve bu surette devlet bunları daha iyi kontrol edebilir. Çin hükümeti, Sovyetler Birliğinde olduğu gibi bu ikinci yolu seçti. Çin'de 1950'lerde 55 etnik grup resmen tanınmış, ve bunlar özel haklara sahip olmuştur (ancak, bu statüyü almak isteyip de alamayan grupların sayısı bir kaç yüzdür).⁴ Uygurlar için Sincan Uygur Özerk Bölgesi bile kuruldu. Sosyalist devletin etnik siyaseti devamlı aynı kalmasa da, bazı özellikleri hiç değişmedi: siyasi özerklik her zaman sınırlı ve Çinli memurların ve kadroların kontrolünde kaldı.

Etnik grupların devletçe tanınmasının Uygurlara yarayan tarafları vardı: mesela, çocuklar Uygur okulunda okuyabilir ve üniversite giriş imtihanında azınlıkların "milletinden" olanlar, yani "milli" çocuklar daha az puan alsalar da üniversiteye kabul edilirler. Ancak bu ayrıcalığın başka bir yönü daha var: "milli" okulda okuyanların üniversiteye devam etme şanslarının Çince eğitim yapan okullarda okuyanlara göre daha az. Aslında, bu siyasetin hem amacı hem de neticesi Uygurları bölmektir. Uygur eğitim sistemine devam edenler çoğunlukla lise sona kadar okuyabilir (Rudelson 1997: 115).⁵ Köylü çocuklar arasında lise mezunlarının sayısı şehirlilere göre nispeten daha az, ve serbest pazar ekonomisinin de etkisiyle bu sayı her geçen gün daha da azalmaktadır. Üniversitelerde eğitim genellikle Çince yapılır ve "milli" okullarda Çince mecbur olduğu halde, Çin dilini yabancı dil olarak okuyan "milli" çocuklar bu dili üniversiteye devam edebilmelerine yetecek düzeyde öğrenememekteler. Çin eğitimi gören Uygur çocukları başka Uygurlar tarafından ancak "yarım Uygur", "mizacı/huyu Çinli" şeklinde tanımlanırlar. Sincan'da on üç tanınmış etnik grup olduğu halde bu kişilere Sincan'ın "on dördün-

⁴ Çin hükümetin etnik siyaseti hakkında bkz. Örneğin Mackerras 1995, Tapp 1995, Dreyer 1996, Schein 2000.

⁵ Azınlıklar arasında dil ve eğitim meselesi hakkında bkz. Mackerras 2003: 129-133.

cü milleti” denilir (Rudelson 1997: 128). Paradoksal bir şekilde, Uygur dilinin eğitimde serbestçe seçilebilmesi Uygurları bölmektedir: yüksek eğitimin şartı Çince’ye tamamen hâkim olmaktır ve bu yüzden bu seviyeye genellikle yalnız Çince dilli eğitim sistemine erken yaşlarda katılanlar ulaşabilir. Bu alanda başarılı çocuklar ise kendi halkları tarafından kısmen reddedilir ve onlara, Uygurca bilmelerine rağmen, Çin kültürünü benimsemişler gibi bakılır. Önceki dönemlerin yerli beyleri ve tercümanları gibi bu gruptaki günümüz Uygurları da iki grup arasında kalıyorlar: Çin diline hâkim olmanın meslek hayatında sağladığı avantaja rağmen, kendi toplumları tarafından kısmen reddedilirler (Smith 2000: 207).

Uygurlar şehirlik/köylülük temelinde yükselen bir diğer ayrımlaşma da mevcut. Bu farklılaşmalar sosyalizm öncesi döneme dayansa da, sosyalist devlet bu farklılıkları pekiştirmiştir. Diğer gelişmekte olan ülkelerde gördüğümüz gibi köyden şehre göçü önlemek amacıyla köylülere köy ikamet tezkeresi, şehirlilere ise şehir tezkeresi verilir. 1980’lerin ortalarına kadar şehirli olmak büyük bir avantaj demektir. 1990’lardan itibaren azınlıklar için yürürlüğüne giren aile planlama politikalarından dolayı şehirli olmak artık o kadar avantajlı bir durum değildir.⁶

Diğer yandan, ikinci toprak reformu döneminde sadece “köylüler” devletten arazi alıp kullanma hakkına sahiptirler ve “sosyalist serbest piyasa” ekonomisi yüzünden fakirleşen şehirliler isteseler bile, toprak kullanma hakları resmen yoktur. İlginç olan, Uygurların çok büyük kısmını teşkil eden köylülerin kendi durumlarından hiç memnun olmamalarıdır (Sautman 2000: 250, Bellér-Hann 1997). Toprak kullanma hakkı köylülere özel yükümlülükler getirir: üreticiler imal ettikleri buğdayın bir kısmını mecburen devlete ve ucuza satmak zorundadırlar ve kullandıkları arazi miktarına göre devlete “emek borcu” vermeye mecburdurlar. Kişi başına düşen toprak miktarı az, ve devlet hem üretim tarzına, hem de ürünün satışına müdahale ediyor. Üstelik devlet kendine hiç faydası olmayan ürünlerin üretimine imaline bile (örneğin mısıra) “Uygur köylüleri devletin gücünü günlük yaşamlarında devamlı hissetsinler” diye karışıyor. Bu örnek köy/tarım siyasetinin etnik siyasetle yakın bir ilişkisi olduğunu göstermekte. Köylüler devlet tarafından zorla alınan vergileri ve yükleri beylerin zulmüne benzetiyorlar, bazı sözler ve deyişleri eski devri hatırlatıyor (*alwang-yasaq*).

Tabii ki bu örnekler etnik siyasetin bütününe anlatmaz, ama en azından genel durum hakkında bir fikir verir. Günümüzde Uygur-Çinli ilişkileri ne kadar gergin olsa olsun, bu ilişkilerin barışçıl tarafını da görmek mümkün.

Güney Sincan’da köylerin büyük bir kısmı etnik homojenliklerini şimdiye kadar muhafaza etmişlerdir. Şehirlerin nüfusu daha karışık olmasına rağmen yerleşim şekilleri imparatorluk zamanında geliştirilmiş modellerin devamıdır: Uygurlar “kona şehir”de, Çinlilerin çoğunluğuysa “yengi şehir”de yaşamaktadır. Mesleki eğitim/uzmanlaşma bazen etnik ayrışmaları takip eder, ancak hükümet idare-

⁶ Karışık, yani köylü-şehirli arasındaki evlenmelerde, kanunun muğlaklığını insanlar kendi avantajları için kullanır. Ayrıca, Uygurlar arasındaki sık görülen boşanma ve yeniden evlenme pratikleri de bu siyasetin ustalıkla kullanılmasına yol açar.

lerinde Çinli ve Uygurlar yan yana çalışmaya mecburlar. (Bu da sosyalizm önceki durumu hatırlatır.) Hatta hükümet memurları aynı binalarda yaşamaktalar. Böylece günlük hayatta işbirliği kaçınılmaz olsa da, etnik sınırlar Uygurlar tarafından gene de vurgulanmaktadır: Uygur memurları çocuklarını “mizacı/huyu Çinli olmasın” diye Çinli memurların çocuklarıyla oynatmaz. (Çinliler ise genelde Uygurlarla yakınlaşmaya karşı değil). Son zamanlarda bölgeye göçmen olarak gelen fakir Çinlilerin bir kısmı nüfus memurluğuna kayıt olmaktan kaçınmaktadırlar. Bunun nedeni devletin kanunlarından (mesela aile planlanması, ikamet kanunu, vergi, emek borcundan kaçmak olabilir. Çin’in bu “yüzer gezer nüfusu” birkaç milyona ulaşmasına rağmen bu nüfus istatistiklere yansımamaktadır. Bunların bazıları Güney Sincan vahalarında, Uygur mahallelerine yerleşirler. Uygurların artık çalışmak istemedikleri işlerde kaçak olarak ucuza çalışır ve onların çocukları mahalledeki Uygur çocuklarıyla beraber oynayarak, Uygurca öğrenir. Bu düzeyde nispeten iyi komşuluk ilişkileri de gelişebilir. Bazen Çinlilerin, örneğin, bir Çinli annesi oğlunu Uygurların tesiriyle sünnet ettirmesi gibi Uygur adetlerine uyduğundan büyük bir gururla bahsedilir.

Çinli ve Uygurlar arasında nikâh yok denecek kadar az olsa da “karışık” ve sonu trajik olan aşk hikayelerini her tarafta duymak mümkündür. Söylentilere göre özellikle Çin erkekleri Uygur kızlarıyla evlenmek ister, ama Uygurlar böyle bir evliliği reddeder.⁷

Misafirperverliğin değeri Uygurlar arasında Türklere benzer bir şekilde çok yüksektir. Onlar domuz eti yemedikleri için Çinlilerin misafirperverliğinden hiç faydalanmaz, ama işyerinde şahsi ilişkiler iyi olduğunda onlar da Çinli meslektaşlarını evlerine hatta düğünlerine davet ederler. Bu daveti Çinliler memnuniyetle kabul eder: çünkü onlar genelde Uygur yemeklerini çok severler

Bu örneklerde Çinlilerin hâkimiyette olmalarına rağmen günlük hayattaki etnik ilişki kurallarının Uygurlar tarafından belirlendiğini görmekteyiz. Daha öncelerde olduğu gibi egemenlik Çinlilerde ama Uygurlar kendilerini ahlaki olarak daha üstün bir konumda görüyorlar. Dillerin öğrenilmesi bakımından da iki grup arasındaki ilişkilerin asimetrisi süregelmektedir. Şehirli Uygurların büyük bir kısmı biraz Çince konuşmayı öğrenmekteler, (Uygur okullarında da Çince birinci yabancı dil olarak öğretilir). Çinliler arasında Uygurca konuşacak kadar iyi öğrenen az, ama şöyle örnekler de var: bir Uygur köyünde genç ve sevimli bir Çinli memur (komünist partisi sekreteri) kısa zaman içinde Uygurca pek iyi öğrendi ve yerli halkla çok iyi ilişkiler kurdu.

Etnik grupların yakınlaşmasının örneklerini başka alanlarda da görmek mümkün. Uygurlar tabii ki homojen bir grup teşkil etmez. Aydın, okumuş Uygurların (“milli”, yani Uygur okullarda okuyanların bir kısmı da dahil) bazıları Uygur köylüleri fazla dine ve batıl inançlara bağlı, eski kafalı olarak görürler ve bundan hiç hoşlanmazlar. Bunların bir kısmı Çinlileri ve Çinlilerin adetlerini daha medeni

⁷ Çinliyle evlenen kız ailesince kesinlikle dışlanır.

ve daha gelişmiş görürler. Kuça şehrinde böyle genç aydınlar Uygur kız arkadaşlarıyla beraber Uygurların dans evine gitme yerine Çinlilerin dans evine gitmeyi tercih ederler. Çinli erkekler ise aynı şekilde Uygurların dans evine gitmekten oradaki Uygur erkeklerinden korktukları için çekinirler.

Sonuç

Sosyalizm öncesi ve sosyalizm süresindeki durumu karşılaştırsak, ilk gözümüze çarpan nokta sosyalist devletin etnik kimliklere yaptığı derin etkidir. Bu tesiri kabul etmemek mümkün değil. Ancak günümüzdeki durum daha önceki devirlerde gelişmiş süreçler tarafından da etkilenmektedir: etnik kimlik başka bir şekilde olsa da, sosyalizm öncesi toplumda da mevcuttu. O zamanda da, bugüne benzer bir şekilde etnik kimlik aidiyetlerin sadece biriydi ve diğer yöresel ve sosyal aidiyetler kadar önemliydi. Ayrıca, Çinli ve Uygurlar arasında çatışmalar sıkça vuku bulsa da, günlük yaşamda bu etkileşimin barışçıl tezahürleri de vardı.

Çinliler özellikle sosyalizmden önceki zamanda dolaylı egemenliklerini sürdürdüler ve günlük hayata, yerlilerin örf-adetlerine ve dini alışkanlıklarına pek karışmadılar. Sosyalist devlet ise, özellikle Maoizm devrinde günlük hayatın hemen hemen her alanına karışmaktadır. (Tabii ki sosyalist devletin günlük hayata karışması da dönemden döneme değişti: şimdiki reform döneminde Kültür Devrimi dönemine göre insanlara daha fazla özgürlük verilir.) Yine de şimdiki dönemde siyasette ve bürokraside Çinli memurlar önemli bir rol oynar, yani bu bakımdan değişim kökten değil.

Gösterdiğimiz gibi, devlet siyaseti hem etnik gruplar arasında, hem de bugün bir etnik grup olarak kabul edilmiş olan Uygurlar arasında ayırım yaratmaktadır. Uygurların bir etnik grup olarak kabul edilmesi bir taraftan sosyalist devlet siyasetinin sonucudur, diğer taraftan da milli hareketlerin kökenleri sosyalizm öncesi dönemde yatmaktadır. Devletin bugün kullandığı egemenlik tarzının da yerli tarihte emsalleri vardır. Araştırmacılar iki grup arasındaki münasebetleri sadece uyuşmazlık ve çatışmalar açısından incelerlerse, devletin etnik grupların aralarındaki sınırları vurgulayıp onları birbirine karşı ustalıkla kullanması oyununa yardım eder ve tarihi gerçekleri de çarpıtmış olurlar.

Kaynakça

- Bellér-Hann, I. 1997. The Peasant Condition in Xinjiang. *Journal of Peasant Studies* 25 (1). 87-112.
- Bovingdon, G. 2001. *Can Wolves too be Descendants of the Dragon? The "National Question" in Chinese Central Asia* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ithaca: Cornell University.
- Cable, M. & French F. 1942. *The Gobi Desert*. London.

- Cesaro, C. 2002. *Consuming Identities: the Culture and Politics of Food among the Uyghur in Contemporary Xinjiang* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Canterbury.
- Dillon, M. 1995. Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia. (Durham East Asian Papers 1) Durham.
- Dreyer, J. T. 1996. *China's Political System. Modernization and Tradition*. (2. Baskı). London.
- Dreyer, J. 2000. Ethnicity and Economic Development in Xinjiang. *Inner Asia* vol. 2. no. 2. 137-154.
- Fairbank, J. K. 1989. *Geschichte des modernen China 1800-1985*. (Çev. W. Meimer). München.
- Fletcher, J. F. n.d. *Altishahr under the Khwajas*. (Unpublished Manuscript) Harvard University Archives, 96-3200. HUG (B) F520.30 (Box #2).
- Gladney, D. 1997. L'expansion du colonialisme interieur en Chine: le nationalisme chinois et ses sujets subalternes. *Pouvoirs* 81. 59-70.
- Gladney, D. 1998b. Internal Colonialism and the Uyghur Nationality: Chinese Nationalism and its Subaltern Subject. F. Aubin & F.-J. Besson (der.) *Les Ouïgours au XXème siècle. Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien* 25. 47-61.
- Gladney, D. 1998/9. Whither the Uyghur: China's Indigenous Peoples and the Politics of Internal Colonialism. *Harvard Asia Pacific Review* 3 (1). 11-15.
- Grenard, F. 1898. *Le Turkestan et le Tibet: étude ethnographique et sociologique* (J.-L. Dutreuil de Rhins: Mission Scientifique dans la Haute Asie 1890-1895. Deuxième partie) Paris.
- Grobe-Hagel, K. 1991. *Hinter der Grossen Mauer. Religionen und Nationalitäten in China*. Frankfurt am Main.
- Hartmann, M. 1902. *Der islamische Orient. Berichte und Forschungen IV. Zentralasiatisches aus Stambul*. Berlin. 103-145.
- Hinton, W. 1990. *The Great Reversal. The Privatization of China 1978-1989*. New York.
- Hoppe, T. 1998. (1995) *Die ethnischen Gruppen Xinjiangs: Kulturunterschiede und interethnische Beziehungen*. Hamburg: Institut für Asienkunde (Mitteilungen des Instituts für Asienkunde Hamburg 290). Hamburg: Institut für Asienkunde (2. Auflage).
- Hunter, G. 1908. Another Journey in Sinkiang. *China's Millions* (November 1908). 168-179.
- Jarring, G. 1948. *Texts from Kashghar, Tashmaliq and Kucha*. (Lunds Universitets Årsskrift N.F.Avd.1. 44/7).
- Jarring, G. 1951. *IV. Ethnological and Historical Texts from Guma*. (Lunds Universitets Årsskrift N.F. Avd.1. 47/4).

- Jarring, G. 1985. *The Moen Collection of Eastern Turki (New Uighur) Proverbs and Popular Sayings*. (Scripta Minora Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis 1984/5:1) Lund.
- Katanov, N. T. 1936, 1976. *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan I-II*. Aus dem Nachlass von N. Th. Katanov. Herausgegeben von Karl Heinrich Menges. 1936. Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. 1976. Mit einem Vorwort zum Neudruck von Karl Heinrich Menges und einer Bibliographie der Schriften Menges' von Georg Hazai. Leipzig.
- Kim, Ho-Dong 2004. *Holy war in China : the Muslim rebellion and state in Chinese Central Asia, 1864 – 1877*. Stanford, Calif. : Stanford Univ. Press.
- Lattimore, Owen 1930. *High Tartary*. Boston: Little, Browne, and Company.
- Lattimore, O. 1975. *Pivot of Asia. Sinkiang and the Inner Asian frontiers of China and Russia*. New York.
- Le Coq, A. 1911. *Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan*. (Baessler-Archiv Beiheft 1-8, 1910-17) Leipzig and Berlin.
- Le Coq, A. 1919. *Osttürkische Gedichte und Erzählungen*. Budapest.
- Le Coq, A. 1926. *Auf Hellas Spuren in Ostturkistan. Berichte und Abenteuer der II. Und III. Deutschen Turfan-Expedition*. Leipzig.
- Mackerras, C. 1995. *China's Minority Cultures: Identities and Integration since 1912*. New York.
- Mackerras, C. 2003. *China's Ethnic Minorities and Globalisation*. London and New York.
- Schein, L. 2000. *Minority Rules: The Miao and the Feminine in China's Cultural Politics*. Durham, N.C. and London.
- Tapp, N. 1995. Minority Nationality in China: Policy and Practice. In R.H. Barnes, Andrew Gray & Benedict Kingsbury (der.) *Indigenous Peoples of Asia*. Ann Arbor. 195-220.
- Madsen, R. 1991. The Countryside under Communism. R. MacFarquhar and J. Fairbank (eds.) *The Cambridge History of China*. Vol. 15. *The People's Republic, Part 2: Revolutions within the Chinese Revolution 1966-1982*. Cambridge. 619-681.
- Pantusov, N.N. 1890. *Taranchinskiya pesni*. Sanktpeterburg.
- Rudelson, J. 1997. *Oasis Identities. Uyghur Nationalism along China's Silk Road*. New York.
- Sautman, B. 2000. "Is Xinjiang an Internal Colony?" *Inner Asia* 2(2). (Special Issue: Xinjiang) 239-271.
- Smith, J.N. 1999. *Changing Uyghur Identities in Xinjiang in the 1990s*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) University of Leeds.
- Smith, J.N. 2000. Four Generations of Uyghurs: The Shift towards Ethno-Political Ideologies among Xinjiang's Youth. *Inner Asia* (2)2. (Special Issue: Xinjiang) 195-224.
- Soucek, S. 2000. *A History of Inner Asia*. Cambridge.

- Stein, M.A. 1904. *Sand-Buried Ruins of Khotan. Personal Narrative of a Journey of Archaeological and Geographical Exploration in Chinese Turkestan*. London.
- Sykes, E. & P. Sykes 1920. *Through Deserts and Oases of Central Asia*. London.
- Toops, S. 2000. The Population Landscape of Xinjiang/East Turkestan. *Inner Asia* (2) 2. (Special Issue: Xinjiang) 155-170.
- Valikhanov, Ch. 1865. *The Russians in Central Asia*. London.
- Valikhanov, Ch. 1961. *Sobranie Sochinenii Tom I*. Alma-Ata.
- Weggel, O. 1984. Xinjiang/Sinkiang: Das zentralasiatische China. Eine Landeskunde. Hamburg.

